

زمان در آخرت

از منظر صدر المتألهین

فروغ السادات رحیم‌پور،* دانشیار فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه اصفهان
هادی جعفری،** دانشجوی دکتری حکمت متعالیه دانشگاه اصفهان

چکیده

توجه به ویژگیهای جهان آخرت و مقایسه آن با شرایط دنیوی، در بسیاری از آثار ملاصدرا مشاهده میشود و «زمان» یکی از آن ویژگیهاست. با این پیشفرض پذیرفته شده در حکمت متعالیه که معاد جسمانی و وجود جسم اخروی امری ضروری است، این پرسش مطرح میشود که آیا در آخرت نیز زمان وجود دارد؟ و در صورتیکه پاسخ مثبت باشد، کم و کیف آن و تفاوت و شباهتش با زمان دنیوی چیست؟ مقاله حاضر درصدد پاسخ دادن به چنین پرسشهایی درباره زمان است و به این نتیجه رسیده که لازمه اعتقاد به معاد جسمانی، وجود نحوه‌یی از زمان است که متناسب با عالم آخرت و وجود جسمانی آخرتی باشد. این نحوه از وجود زمان، مرتبه‌یی کاملتر و شدیدتر از وجود دنیوی زمان دارد و از ویژگیهای مرتبه آخرتی، همچون نسبی بودن احساس گذر زمان، تأثیرگذاری میزان و مرتبه تجرد افراد در کندی یا سرعت سپری شدن وقت رخدادهای اخروی، و تناسب ادراک گذر زمان با غلبه وجهه ملکی یا ملکوتی بر هر فرد (در طول حیات دنیوی) را برخوردار است.

مقدمه

مباحث مربوط به جسم و لوازم جسمانی، از موضوعات مورد توجه فیلسوفان اسلامی است. در آثار این متفکران بحثهای مستوفایی درباره ماهیت و حقیقت جسم انجام شده و ویژگیهای موجود جسمانی - نظیر زمان، حرکت، سکون، مکان، خلاء، تناهی و لاتناهی، و... - بررسی شده است. مطابق آموزه‌های ادیان الهی، تحقق جسم و جسمانیت منحصر به این دنیا نیست. بعنوان مثال، در برخی آیات قرآن و احادیث معصومین بر معاد جسمانی تأکید شده، تا آنجا که اعتقاد به وقوع این نحوه از معاد، جزو ضروریات اعتقادی شمرده شده است. یکی از پرسشهای مهمی که پس از پذیرش معاد جسمانی مطرح میشود، اینست که آیا حقیقت جسم بودن در عوالم مختلف محفوظ است ولی ظهور جسم و لوازم آن مناسب هر مرتبه وجودی است؟ یا در این کاربردها، جسم مشترک لفظی است و جسم در هر کدام از این عوالم، امری است کاملاً متفاوت با دیگری، با لوازم و آثاری خاص خود؟ بتعبیر دیگر،

کلیدواژگان

زمان
جسم اخروی
آخرت
معاد جسمانی
برزخ

*نویسنده مسئول (Email: Fr.rahimpoor@gmail.com)

**Email: amin.ja8913@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۰/۲ تاریخ تأیید: ۹۷/۴/۱۲